

Из „Прагматизмът“ Уилям Джеймс

Изд. „Арета“, С., 1994 г., пр. Невена Тошева, стр. 152

ЛЕКЦИЯ ВТОРА – Какво означава прагматизмът

Преди няколко години се случи да бъда с малка група на излет в планината и завръщайки се от усамотена разходка, заварих цялата компания въввлечена в бурен метафизически спор. *Предметът* на спора беше катеричка, обикновена жива катеричка, прилепила се до дънера на едно дърво; точно от другата страна на дървото стои човек. Той се опитва да зърне катеричката като обикаля около дървото, но колкото и бързо да се движи катеричката успява да се върти със същата скорост в обратна посока, така че дървото да е винаги между тях и човекът да не може да я зърне. Произтичащият оттук метафизически проблем е: *дали човекът се върти около катеричката или не?* Той обикаля около дървото — това е очевидно — и катеричката е на дървото, но дали се върти около катеричката? При неограниченото време, което имаха в тази пустош, спорещите бяха изчерпали всички аргументи, Всеки беше заел позиция, от която не отстъпваше, а броят на противоположните мнения беше еднакъв. И тогава всяка от двете групи се обърна към мен с надеждата да стане мнозинство. Отчитайки старото схоластично правило, че за всяко противоречие трябва да се намери някакво разграничение, аз незабавно потърсих такова и открих следното: "Коя от двете страни е права, казах аз, зависи от това какво "практически означавате" с израза "да се въртя около" катеричката. Ако за вас това означава преминаването от северно положение спрямо нея към източно, южно, западно и отново северно, очевидно човекът се върти около катеричката, защото заема тези последователни положения спрямо нея. Но ако, от друга страна, чрез това означавате той да е първо с лице към нея, след това от дясната ѝ страна, след това — отзад, отляво и отново отпред, съвсем нино е, че той не се върти около нея, защото чрез своето движение катеричката е постоянно с коремчето си към него. Ако направите това разграничение, няма нужда от по-нататъшен спор. Вие всички едновременно сте прави и грешите в зависимост от това какво практическо значение придавате на глагола "въртя се около".

Един-двама от най-горещо спорещите нарекоха моето решение измъкване, заявявайки, че нямат нужда от подобни игри на думи и схоластични тънкости и че онова, което имат предвид под "около", е обикновеното ясно английско "около". Но изглежда, че за мнозинството това разграничение решаваше спора.

Разказвам този обикновен анекдот, защото той е прост пример за онова, което сега искам да представя като прагматически метод. Прагматическият метод е преди всичко метод за решаване на метафизически спорове, които иначе биха били безкрайни. Светът единен ли е или множествен? — предопределен или свободен? материален или духовен? — това са все идеи, които могат да се твърдят, а могат и да не се твърдят относно света. Споровете около тях са безконечни. Прагматическият метод в такива случаи се опитва да интерпретира всяка идея, посочвайки съответните ѝ практически последици. Каква би била практическата разлика за всеки от нас, ако тази или онази идея беше вярна? Ако никаква практическа разлика не може да бъде открита, тогава противоположните идеи означават практически едно и също нещо и спорът е неоснователен. Ако един спор е сериозен, би трябвало да можем да покажем практическите разлики, които произтичат от верността на едната или другата страна.

Един поглед към историята на тази идея ще ви покаже по-ясно какво означава прагматизмът. Наименованието произлиза от гръцката дума прагма, означаваща действие (action), от която пък произхождат нашите думи "практика" и "практически". Тя е въведена във

философията за първи път през 1878 година от г-н Чарлз Пирс. В статията си,(.....) г-н Пирс доказва, че нашите вярвания са правила за действие и следователно, за да изведем специфичното значение на някоя мисъл, трябва да определим какво поведение би произвела тя: единствено това поведение е от значение за нас. В основата на всички пати мисловни разграничения, колкото и фини да са те, лежи ясният факт, че сред тях няма толкова тънко разграничение, което да не може да се изрази и практически. За да добием ясна представа за който и да е предмет на мисълта, ни е необходимо да отчетем какви са неговите вероятни практически последици, какви усещания може да очакваме от него и каква би била нашата реакция. Схващането на тези последици, непосредствени или по-далечни, образува нашето понятие за предмета, доколкото изобщо то има положително значение.

Това е принципът на Пирс, принципът на прагматизма. Той остава незабелязан в продължение на двадесет години, докато аз го извадих на бял свят в едно обръщение към философския кръжец на проф. Хауисън¹ в Калифорнийския университет и го приложих към въпросите на религията. Оттогава (1898 г.) времената като че ли узряха за неговото приемане. Думата "прагматизъм" стана известна и от време на време се появява на страниците на философските списания. Отвсякъде чуваме да се говори за "прагматическото течение" понякога с уважение, понякога с обиди, но рядко с пълно разбиране. Очевидно това наименование приляга на цяла група течения, които са нямали общо име досега и още, че веднъж дошло, то няма да отстъпи така лесно.

За да се разбере важността на принципа на Пирс, е необходимо той да се прилага в конкретни случаи. Преди няколко години открих, че прочутият лайпцигски химик Оствалд² прилага съвършено принципа на прагматизма в своите лекции по философия на науката, макар и да не го нарича с това име.

"Всички реални влияния на практиката, ми писа той, и в това влияние е тяхното значение за нас. По време на лекциите си обичайно задавам следния въпрос: "В какво отношение би бил различен светът, ако тази или онази предпоставка беше вярна?". Ако не мога да открия никаква разлика, значи алтернативата е безсмислена."

Това означава, че съперничещите си възгледи са практически едно и също нещо и за нас няма друго значение освен практическото. В една от публикуваните си лекции Оствалд дава пример за това.

От дълго време химиците спорят за вътрешната структура на телата, наречени "тавтомерни". Техните свойства могат да бъдат обяснени еднакво добре с хипотезата за съществуване на свободни, колебаещи се водородни атоми и с хипотезата, че те са нестабилна структура от две тела. Противоречието се изостряло, но не се решавало. "То никога не би започнало, казва Оствалд, ако воюващите страни се бяха запитали какво би се променило в експерименталните факти, ако едната или другата страна беше права. Защото тогава щеше да е ясно, че никаква фактическа разлика не може да настъпи и спорът е толкова нереален, колкото би било теоретизирането в стари времена за това дали "добрата фея" или "елфите" набухват тестото, замесено с мая."

Учудващо е колко много философски диспути се оказват незначителни в момента, в който бъдат изпитани чрез този прост тест за конкретните последици. Не може да *съществува* такава разлика, която да не *предизвиква* разлика и другаде, разлика в абстрактните истини, която да не може да се изрази в конкретен факт и в поведението, произтичащо от влиянието на този факт върху някого, някак си, някъде и някога. Цялата функция на философията трябва да се сведе до откриването на конкретните разлики за мен и вас, за даден момент от нашия живот, ако тази или онази световна формула беше вярна.

Няма абсолютно нищо ново в прагматическия метод. Сократ го е прилагал. Аристотел го е използвал методично. Лок, Бъркли и Хюм прибавят много към истината, използвайки го.

¹ Хауисън - /1834 - 1916/ — амер. персоналист и математик, нарича своята система персонален идеализъм за разлика от тази на Боун — персоналистски идеализъм.

² Освалд - /1853 - 1932/ — немски химик и философ.

Шедуърт Ходжсън³ продължава да настоява, че реалните са само това, като което "са познати". Но тези предшественици на прагматизма са го използвали фрагментарно. Те са само едно встъпление. До днес методът не беше обобщен, не бе осъзнал своята универсална задача и не бе претендирал за ролята на победител. Аз вярвам в та ли роля и се надявам да вдъхновя и вас с моята вяра.

Прагматизмът е представител на една напълно позната философска позиция тази на емпиризма, но той я представя, както ми се струва, във форма, която е по-радикална и едновременно будеща по-малко възражения от всяка друга. Прагматистът решително и веднъж завинаги обръща гръб на повечето любими и непоправими навици на професионалните философи. Той не приема абстрактността и половинчатостите, вербалните решения, неясните априорни причини, твърдите принципи, въображаемите абсолюти и първооснови. Той приема конкретността, съответствието, фактите, действието и силата. Това означава откровено изоставяне на рационалисткия темперамент и оповестяване на емпиричния. Това означава, че се освобождава място за природата срещу догмата, изкуствеността и претенциите за окончателна истина.

От друга страна, методът не може да поддържа никакви особени резултати. Той е просто метод. Но всеобщият му триумф би довел до огромни промени в това, което нарекох "темперамент във философията". Крайно рационалистичният тип ще бъде прогонен от нея така, както придворният тип беше прогонен от републиката или ултрамонтаните⁴ — от владенията на протестантите. Науката и метафизиката ще намерят общ език и дори ще работят рамо до рамо.

Метафизиката винаги е следвала един примитивен модел. Вие знаете, че хората през всички времена са се увличали по всемогъщата магия, в която, както също ви е известно, *думите* играят огромна роля. За да контролирате някой дух, демон или изобщо някаква сила, достатъчно е да знаете името или думите на заклинанието. Соломон е знаел имената на всички духове и чрез това ги е подчинявал на своята воля. По същия начин вселената се представя на обикновения разсъдък като някаква, енигма, за която трябва да съществува ключ — просветляваща и могъща дума или име. Тази дума е самият *принцип* на вселената и нейното владение е равностойно на владението на самата вселена. "Бог", "Материя", "Разум", "Абсолют", "Енергия" са такива решаващи (solving) думи. Веднъж открил ги, човек е достигнал края — края на метафизическото изследване.

Но ако следвате прагматическия метод, не очаквайте да намерите подобни заключващи (с!озт§) думи. Вие трябва да изведете действителната практическа стойност на всяка дума, като я поставите да работи в потока на вашия опит. Тогава тя ще се прояви не толкова като решение, колкото като работна програма, като един вид магическа формула за начините, по които съществуващите реални могат да бъдат *променени*.

Теориите, следователно, са инструменти, а не окончателни и успокояващи решения на енигми. Ние не се облягаме на тях, ние отиваме отвъд тях и по възможност преправяме природата според техните цели. Прагматизмът разчупва (ипЗИНепз) всички теории, прави ги по-гъвкави и ги кара да работят. Тъй като в него няма нищо съществено ново, той се съгласува с много антични философски течения. Например, подобно на номинализма, прагматизмът търси винаги отделното, особеното; заедно с утилитаризма подчертава практическия смисъл; заедно с позитивизма презира вербалните решения, безползните въпроси и метафизически абстракции.

Както виждате, това е една *анти-интелектуалистка* тенденция. Методът на прагматизма притежава всичко необходимо, за да се бори против претенциите на рационализма. Но, поне в началото, той не поддържа никакви особени дадености. Той няма догми и няма доктрини. Или, както добре се изрази младият италиански прагматист Папини⁵ — той лежи посред нашите теории, така както коридорът пресича хотела. От него има входи към безброй стаи. В едната ще

³ Ходжсън - /1832 - 1912/ — англ. метифизик и епистемолог.

⁴ Ултрамонтани - Ултрамонтанизъм — течение в католическата църква, което поддържа правото на папата на неограничена власт — Б. пр

⁵ Папини - /1881 - 1956/ — итал. философ прагматист и литератор

откриете човек, пишещ труд по естетика; в следващата — някой молещ се на колене за вяра и сила; в третата — химик, изследващ свойствата на телата; в четвъртата някой ще съчинява идеалистична метафизическа система; в петата друг ще доказва невъзможността на метафизиката. Но всички те съпритежават коридора и трябва да минават през него, ако наистина искат да влязат или излязат от стаите си.

Следователно, прагматическият метод означава: никакви предварителни резултати, само една посока за ориентация. *Посока е такава, че погледът се извързва от първоосновите, принципите, "категиорите", необходимостите и се насочва към крайните цели, плодовете, следствията, фактите.*

Толкова за прагматическия метод! Може би ще кажете, че досега аз по-скоро го възхвалявах, отколкото обяснявах, но по-късно възнамерявам да покажа достатъчно подробно как той работи върху няколко познати проблема. Междувременно наименованието прагматизъм започна да се използва в един по-широк смисъл като някаква *теория за истината*. Тъй като възнамерявам да посвети цяла лекция на тази теория, след като веднъж съм нашш.тъл в същността, сега ще бъда съвсем кратък. Обикновено сбитото изложение е по-трудно за разбиране, затова моля за вашето удвоено внимание през оставащия четвърт час. Ако много жчца останат неясни, надявам се следващите лекции да ги дообяснят

Един от най-успешно развитите клонове на съвременната философия е този, който се нарича индуктивна логика — изучаването на условията на създаване и развитие на науката. Пишешите по този въпрос започнаха да демонстрират учудващо единодушие относно същността на природните закони и първични факти, така както са формулирани от математиците, физиците и химиците. Когато бяха изнамерени първите математически, логически и природни еднообразия или *закони*, хората така се увлякоха по откриващата се яснота, красота и простота, че повярваха, че са дешифрирали първоначалния и вечен проект на Всемогъщия. Неговият разум е изпълнен с грандиозни силогизми. Също като нас той мисли чрез конични сечения, квадрати, корени и пропорции; геометризиране по подобие на Евклидовата геометрия. Той е създал законите на Кеплер; той кара скоростта на падащите тела да се увеличава пропорционално на времето; той кара отразената светлина да се подчинява на закона за синусите; той е постановил родовете, видовете и семействата растения и животни, а също и разстоянията между тях. Той е измислил архетипите на всички неща и е определил разликите им; и сега, когато сме преоткрили всички тези прекрасни негови творения, ние сме схванали най-дълбоките намерения на неговия разум.

Но тъй като науката продължи да се движи напред, стана ясно, че много или дори всички наши закони са само приближения. Нещо повече, законите така се умножиха, че е невъзможно да бъдат преброени и толкова много противоречащи си твърдения се появиха във всички клонове на науката, че изследователите взеха да се замислят дали съществува теория, която да е точно копие на действителността, или-всички теории могат да бъдат полезни в едно или друго отношение. Най-голямата полза от тях е обобщаването на старите факти и отваряне пътя за нови такива. Те са просто език, създаден от човека, концептуална стенография, както ги нарече някой, чрез която записваме своите отчети за природата, а езиците, както е добре известно, позволяват много начини на изразяване и имат различни диалекти.

Така човекът произволно изгони божествената необходимост от научната логика. Тези от вас, които са студенти, ще разпознаят лесно тази тенденция, представена от Зигварт, Мах, Оствалд, Пирсън, Мийо, Поанкаре, Дюем и Рюйсън, а бихте могли да прибавите и други имена към тях.

Като предвождащи тази вълна в научната логика се явяват господата Шилър и Дюи. Те представиха своята прагматистка концепция за значението на истината. Навсякъде, казват те, "истината" на нашите идеи и вярвания означава същото, каквото и в науката. А именно: нищо повече от това, *че идеите (като части на нашия опит) са истинни, доколкото ни помагат да установим задоволителна връзка с останалите части на опита си*, да го обобщим, да го обхождаме по преки концептуални пътечки, вместо да следваме безкрайната редица от отделни феномени. Всяка идея, която би ни задвижила, така да се каже, всяка идея, която би ни прехвърлила успешно от една част на нашия опит в друга, свързвайки задоволително нещата,

опростявайки ги и спестявайки усилия, всяка такава идея е истинна чрез самото това действие и е истинна "инструментално". Това е инструменталистката теория за истината, успешно преподавана в Чикаго, теорията, че истинността на нашите идеи зависи от тяхната способност "да работят", оповестена от Оксфорд по един брилянтен начин.

При формулирането на тази обща концепция за истината, господата Шилър, Дюи и техните поддръжници, следват модела на геолозите, биолозите и филолозите. Точното попадение в областта на тези науки е способността да откриеш някакъв прост, достъпен за наблюдение процес — като денудация, причинена от климата например; или някаква мутация; или обогатяване на езика чрез усвояване на нови думи и произношения — и след това да обобщиш това откритие, като го приложиш към всички времена и като разпростреш по този начин неговия ефект, да постигнеш велики резултати.

Наблюдаемият процес, избран от Шилър⁶ и Дюи⁷ като подходящ за обобщение, е известният начин, по който всеки човек се установява на ново *мнение*. Той е винаги един и същ. Човек има запас от стари мнения, но се сблъсква с някакъв опит, който ги поставя на изпитание. Например, някой му противоречи; или в момент на размисъл той открива, че те самите си противоречат; или среща факт, несъвместим с тях; или у него се пораждат нови желания, на които те не могат да отговорят. Резултатът от това е вътрешно безпокойство, непознато за човека до топи момент и от който той се опитва да избяга, променяйки предишния си набор от мнения. От тях той спасява толкова, колкото може, защото всички ние сме ужасно консервативни в това отношение. И така той се опитва да промени първо това мнение, после онова (тъй като те поддават по различен начин), докато накрая изскача новата идея, която той може безболезнено да присади на стария запас от мнения — идея, посредническа между този запас и новия опит и свързваща ги по най-целесъобразния и щастлив начин.

Тази идея се обявява за истинна. С малки изменения тя съхранява стария набор от истини, разширявайки го достатъчно, за да пропусне новото. И доколкото случаят го позволява, извършва това по вече познати начини. Едно съвсем ново обяснение, което би помело всички наши предубеждения, едва ли би могло да бъде прието за истинно. Ние упорито ще ровим, докато открием нещо по-приемливо. Дори най-радикалните революции в нечии вярвания запазват по-голямата част от стария ред. Времето и пространството, причината и следствието, природата и историята, личната биография остават непроменени. Новата истина е винаги посредник, смекчител на прехода. Тя съчетава старото мнение и новия факт с възможно най-малко сътресение и с възможно най-много последователност. Ние поддържаме една теория като истинна, доколкото тя успява да реши този проблем на "най-малко" и "най-много". Но успехът в решаването му е винаги приблизителен. Ние казваме, че тази теория решава проблема по-задоволително, отколкото друга, но това означава по-задоволително за нас самите и всеки открива тази задоволителност на различни места. Следователно, всичко до тук е в известна степен променливо.

Онова, към което искам специално да насочите вниманието си сега, е ролята на старите истини. Неспособността да се схване правилно този момент, е причина за голяма част от несправедливата критика срещу прагматизма. Влиянието на тези истини е от изключително значение. Първият принцип е лоялността към тях — и в повечето случаи той остава единствен. Затова досега най-разпространеният начин за справяне с новите феномени, заплашващи да реорганизируют нашата система от предубеждения, е било тяхното игнориране или нападките срещу тези, които свидетелстват за тях.

Без съмнение вие бихте искали да чуете някои примери за това нарастване на истината; единственият проблем е, че такива има в изобилие. Най-простият случай за постигане на нова истина е обикновеното нумерно прибавяне на нови видове факти или на «'динични факти от стари видове към нашия предишен опит. Това прибавяне не предизвиква промяна в старите ни вярвания. Дните текат един след друг и тяхното съдържание просто се натрупва. Новите

⁶ Шилър - /1864 - 1937/ — англ. прагматист

⁷ Дюи - /1859 - 1952/ — амер. философ и социален критик.

съдържания не са истинни, те само *идват* и са. Истина е *това, което твърдим за тях*, и когато казваме, че те просто са дошли, истината се изразява чрез тази обикновена формула на прибавяне.

Но често съдържанието на деня изисква реорганизация. Ако сега започна да крещя пронизително и да се държа като луд на тази катедра, много от вас ще преоценят представата си за вероятната стойност на моята философия. Така и "радият" се появява един ден, за да противоречи на нашите идеи за природния ред, след като този ред е бил идентифициран с така наречения закон за запазване на енергията. Самият факт, че радият като че ли от само себе си излъчва постоянна топлина, изглежда да обезсилва този закон. Какво, следователно, да мислим? Ако неговата радиация не е нищо повече от освобождаване на вече съществуваща, но неподозирана до сега "потенциална" енергия на атомите, то законът би бил спасен. Откриването на хелия като резултат от радиацията отвори вратите за подобно вярване. Така възгледът на Рамзе⁸ е всеобщо поддържан като истинен, защото, макар и да разширява нашето понятие за енергията, все пак предизвиква най-малката възможна промяна в него.

Няма нужда от повече примери. Едно мнение се счита за "истинно" в зависимост от това доколко удовлетворява желанието за приобщаване на новия опит към стария набор от вярвания. То трябва едновременно да се облегне на старите истини и да обхване новия факт; и неговият успех, както казах преди малко, е въпрос за лично предпочитание. Следователно, причините за нарастване на предишната истина чрез прибавяне на нова такава са субективни. Ние сме част от този процес и се подчиняваме на тези причини. Онази нова идея, която най-добре задоволява нашето двойно желание, е най-истинната. Тя става истинна, спада към класа на истинните според начина, по който работи; тя се присажда към тялото на предишните истини подобно на това как дървото расте под действието на камбия.

Дюи и Шилър продължават да обобщават това наблюдение, като го отнасят към най-старите части на истината. Те също някога са били подвижни. Те също са наречени истинни по субективни причини. Те също са посредничали между още по-ранни истини и новите за онова време наблюдения. Не може да бъде открита чисто обективна истина, която да не е резултат от функцията за задоволително съчетаване (*marrying*) на предишните със следващите части на опита. Причината да наречем нещо истинно, съвпада с причината то да *е* истинно, защото "да бъде истинно" *означава* да изпълнява тази функция на съчетаване.

Човек оставя своята следа навсякъде. Независима истина, истина, която просто *откриваме*; истина, която не се подчинява на човешките нужди; с една дума, неръждаема истина може и да съществува в изобилие или поне се предполага, че съществува от рационалистично настроените мислители, но тя не е нищо повече от мъртвата сърцевина на дървото и нейното съществуване е доказателство за това, че и истината има своя палеонтология и своя "давност" и може след дълги години служба да се втвърди и вкамени единствено от старост. Въпреки това в наше време ясно пролича колко подвижни могат да бъдат и най-старите истини доказателство за което е промяната на логическите и математически идеи, постепенно настъпваща и във физиката. Старите формули биват тълкувани като особен израз на по-широки принципи, чиято настояща формула нашите предци не са познавали. На това разбиране за истината г-н Шилър дава наименованието "хуманизъм", но "прагматизъм" е също едно напълно подходящо име, така че в моите лекции аз ще наричам този възглед прагматизъм.

Обхватът на прагматизма е следният първо, той е един вид метод и, второ — генетична теория за това, което се има предвид като истина. Това са двата предмета на моите лекции.

Сигурен съм, че онова, което вече обясних за теорията на истината изглежда поради своята краткост неясно и незадоволително за много от вас. Надявам се в следствие да поправа това положение. В една лекция за "здравия разум" възнамерявам да покажа какво според мен е вкаменяването на истината от старост. В друга лекция ще се спра по-подробно на въпроса как нашите идеи стават истинни чрез успешното изпълнение на функцията си на посредник. В трета ще се опитам да ви представя трудността по различаването на субективните от обективните

⁸ Рамзе - /1852 - 1916/ — англ. химик, Нобелов лауреат за 1904 г.

моменти в развитието на Истината. Може би няма да разберете всичко от тези лекции, а ако разберете, може би, няма да се съгласите с всичко, но поне, надявам се, ще гледате сериозно и с достатъчно уважение на моите усилия.

Вие вероятно бихте се изненадали да научите, че теорията на господата Шилър и Дюи беше посрещната с вълна на презрение и насмешка. Целият рационализъм се обяви против тях. Например, в едно влиятелно списание г-н Шилър беше третиран като непослушен ученик, заслужаващ да бъде напляскан. Не бих споменал този факт, ако той не хвърляше допълнителна светлина върху рационалисткия темперамент, на който аз противопоставих темперамента на прагматизма. Прагматизмът би се чувствал неудобно без фактите. Рационализмът се чувства удобно само в абстракциите. Когато прагматистът говори за истината в множествено число, за нейната полезност и задоволителност, за успеха-, с който тя "работи", на типичния рационалистски ум му се струва, че става дума за някаква груба, недодялана, второкласна и временна истина. Такава истина не може да бъде действителна. Тя е просто субективна. За разлика от нея обективната истина трябва да бъде неутилитарна, надменна, изтънчена, далечна, величествена и въодушевяваща. Тя трябва да е абсолютното съответствие в нашите мисли на една също така абсолютна реалност. Тя изразява онова, което *трябва* безусловно да се мисли. Условните начини, по които наистина мислим, са несвързани и са предмет на психологията. Долу психологията, във всички тези въпроси да живее логиката!

Вижте големия контраст между тези два мисловни типа! Прагматистът се придържа към фактите и конкретността, наблюдава как истината работи в отделните случаи и тогава обобщава. Истината за него е общото наименование на всички определени работещи ценности в опита. За рационалиста тя остава чиста абстракция и ние трябва да почитаме дори самото ѝ име. Прагматистът се заема да покаже *защо* все пак трябва да я почитаме, докато рационалистът е неспособен да открие конкретността, от която са извлечени неговите собствени абстракции. Той ни обвинява, че *отричаме* истината, а ние просто желаем да покажем защо човек я следва и винаги трябва да я следва. Типичният краен абстракционист изпитва ужас от конкретността; ако всичко останало е еднакво, той положително ще избере най-бледото и призрачното. Ако му предложите два свята, той би предпочел оскъдния и схематичен пред богатия и жив. Все пак първият е толкова по-чист, ясен и величествен.

Надявам се с напредването на тези лекции да се убедича, че конкретността и близостта до фактите са най-впечатляващите и удовлетворяващи черти на прагматизма. В това отношение той следва примера на сходни науки, които обясняват недостъпното за наблюдение чрез наблюдаемото. Той хармонично съчетава новото и старото. Той превръща празното понятие за някакво статично отношение на "съответствие" (какво може да означава това, трябва да попитаме по-късно) между нашия разум и реалността в жива и активна обмяна, която всеки може да разбере в подробности, между нашите мисли и огромната вселена от опита на другите, в която те имат своето значение и употреба.

Може би засега това е достатъчно. Оправданието на това, което казах, трябва да бъде отложено. Сега бих искал да обясня с няколко думи твърдението си от миналата ни среща, че прагматизмът може щастливо да обедини емпиричния начин на мислене с религиозните потребности на човека.

Може би си спомняте моето твърдение, че хората с почитащ фактите темперамент е много вероятно да бъдат отблъснати от философията на съвременния идеализъм поради нейния слаб интерес към фактите. Тази философия е прекалено интелектуалистка. От друга страна, старият теизъм заслужи достатъчно критика със своето понятие за Бог като някакъв величествен монарх, съставен от неразбираеми и безсмислени атрибути; но все пак, доколкото се държеше здраво за аргумента на сътворението, той поддържаше някаква връзка с конкретната реалност. Откакто обаче дарвинизмът изгони сътворението от "научния" дух, теизмът загуби и тази опора. И днес ни предлагат някакъв вид иманентна или пантеист-ка божественост, работеща в нещата, а не над тях. Аспирантите по философия на религията като по правило *се* обръщат към идеалистическия пантеизъм, а не към стария дуалистичен теизъм, макар че последният все още има способни защитници.

Но както вече казах в предишната си лекция, хората с емпиристки дух, почитателите на фактите трудно биха приели този пантеизъм. Той е прекалено абсолютистки, подбуден от чистата логика и построен единствено на нея. Той няма никаква връзка с конкретността. Утвърждавайки Абсолютния дух, един вид заместител на Бога, като рационалната предпоставка на многообразието от факти, той остава абсолютно безразличен към техния действителен смисъл в нашия свят. Каквито и да са те, Абсолютът ще ги поеме. Подобно на болния лъв от баснята на Езоп — всички стъпки водят към бърлогата му, но никакви стъпки не излизат обратно. От Абсолюта вие не можете да се върнете към света на отделни неща, нито можете да изведете от понятието му някакви необходими следствия на жизнено интересувачи ви въпроси. Наистина, той ви дава увереност, че всичко се съгласува с *Него* и неговата вечна мисъл, но оттук нататък ви оставя да се спасявате с вашите собствени крайни и временни средства.

Далеч съм от мисълта да отричам величието на тази концепция или нейната способност да предоставя религиозно убежище на най-изтънчени умове. Но от обикновена човешка гледна точка не можете да се отрече, че тя страда от недостатъците на прекалената откъснатост и абстрактност. Тя е във висша степен продукт на онова, което дръзнах да назова рационалистски темперамент. Тя презира потребностите на емпиризма. Тя замества богатството на реалния свят с една бледа схема. Тя е елегантна, тя е благородна, но в лошия смисъл на думата, когато благородството означава непригодност към смирено служене. В този свят на прах и пот ми изглежда, че "благородството" на нещо е предупреждение за неговата възможна неистинност и философска неадекватност. Принцът на мрака може и да е джентълмен; както ни уверяват, но какъвто и да е Богът на земята и небето, той със сигурност не е джентълмен. Ние се нуждаем по-скоро от неговите усилия и помощ по прашните пътища на човешките ни съдби, отколкото от величието му в небесното царство.

Макар и верен на фактите, прагматизмът не страда от тази болезнена привързаност към материалното, присъща на емпиризма. Нещо повече, той няма нищо против абстракциите, стига те да са извлечени с помощта на особеното и да водят все пак нанякъде. Прагматизмът се интересува единствено от обобщенията, изработени при съвместната работа на ума и опита. Той няма а priori предубеждения спрямо теологията. *Ако теологическите идеи докажат своята ценност за конкретния живот, чрез самото това те стават истинни за прагматизма. А доколко истинни могат да бъдат, зависи изцяло от техните отношения с останалите истини, които не могат да не бъдат признати.*

Като пример мога да ви посоча онова, което току що казах за Абсолюта на трансценденталния идеализъм. Първо аз го нарекох величествен и признах, че осигурява удобно религиозно убежище за определена група умове, а след това го обвиних в откъснатост и безплодност. Но дотолкова, доколкото осигурява това убежище, той не е изцяло безплоден; той има известна ценност, изпълнява конкретна функция. Като добър прагматист аз трябва да призная Абсолюта за "дотолкова" истинен; и сега го правя без колебание.

Но какво в случая означава *дотолкова истинен*? За да отговорим, трябва да приложим прагматическия метод. Какво имат предвид вярващите в Абсолюта, когато казват, че той им осигурява удобно убежище? Те имат предвид, че след като в Абсолюта крайното зло е вече преодоляно, ние можем, когато си поискаме, да се отнасяме към временното така, като че ли то е потенциално вечно, можем да се доверим на неговия благоприятен изход и така без грях да пропъдим страховете си и да се отървем от грижата за нашата крайна отговорност. Накратко, те имат предвид, че са в правото си да излизат в морална отпускателна ваканция от време на време, да оставят света да върви от само себе си, чувствайки, че неговите проблеми са в по-добри ръце и, следователно, не са наша работа.

Светът е такава система, която позволява на хората да се освобождават от грижите си от време на време, в която настроението "не ме интересува" е също правилно, а моралните отпуски са в реда на нещата — ето, ако не се лъжа, поне част от онова, което е "познато като" Абсолют; това е голямата разлика в нашия опит, произтичаща от неговата истинност; това е неговата действителна практическа стойност. Обикновеният лаик във философията, увличащ се по абсолютния идеализъм, не смее да уточнява повече от това своята концепция. Той може да

използва Абсолюта дотолкова и това "дотолкова" е много ценно за него. Той се огорчава от вашето неверие в Абсолюта и пренебрегва вашия критицизъм просто защото той отива по-далеч от неговата способност да схване собствената си концепция.

Ако Абсолютът означава това и само това, кой може със сигурност да отрече неговата истинност? Ако тя бъде отречена, това ще означава, че човек е длъжен никога да не се отпуска и че моралната почивка не е в реда на нещата.

Напълно съзнавам, че за много от вас моето твърдение за истинността на идеята като вяра в нейната жизнена полза изглежда твърде странно. Вие, без съмнение, бихте приели, че идеята е *добра*, доколкото носи полза. Ако това, което осъществяваме с нейна помощ, е добро, вие бихте допуснали, че чрез самото това и идеята е добра, защото, когато я имаме, ние подобряваме положението си. Но ако по същата тази причина наречем идеите си "истинни", ще попитате вие, не е ли това една странна, объркана употреба на думата "истина".

На този етап от моето изложение е невъзможно да отговоря ми пълно на тази трудност. Тук ние опираме до най-съществения момент от теорията за истината на господата Шилър и Дюи, а и на моята собствена, който момент не мога да разисквам до шестата си лекция. Позволете ми сега да прибавя само следното: истината е един *вид добро*, а не, както обикновено се предполага, категория различна от доброто и само координирана с него. *Истинно се наименова всичко, в което е добре да се вярва и то по някаква определена, видима причина*. Сигурно ще се съгласите, че ако истинните идеи не бяха жизнено добри или ако познаването им носеше само беди и единствено лъжливите идеи бяха полезни, тогава настоящата представа за истината като божествена и ценна и за нейното преследване като дълг нямаше да съществува и нямаше да стане догма. В подобен свят нашият дълг по-скоро би бил да *избягваме* истината. Но в действителния ни свят, както някои храни са не само приемливи за нашия вкус, но и добри за нашите зъби, стомах и тъкани, така и някои идеи са не само приемливи за мисълта ни или приемливи като подкрепящи други наши любими идеи, но и полезни в практическата жизнена борба. Ако наистина съществува живот по-добър за нас и ако има идея, която би ни помогнала чрез вярата в нея да достигнем до този живот, тогава наистина *за нас би било по-добре* да вярваме в тази идея, *освен ако тази вяра случайно не противоречи на други, по-жизнено важни облаги*.

"Онова, в което е по-добре да вярваме" — това звучи като дефиниция за истина. Тя е много близка до израза "в каквото *трябва* да вярваме" и в това последно определение никой от вас не би открил нищо необичайно. А не трябва ли винаги да вярваме в това, в което е *по-добре* да вярваме? И може ли при това положение да продължаваме да държим разделени това, което е по-добро за нас, и това, което е истинно за нас. Прагматизмът казва "не" и аз съм напълно съгласен с него. Вероятно и вие ще се съгласите, когато нещата са все още толкова абстрактни. Но у вас ще остане подозрение за това какво би се случило практически, ако пяриме на всичко, което е добро за нашия личен живот. Няма ли да се отдадем на всякакви фантазии относно нещата от живота и на сантиментално суеверие относно света? Без съмнение, вашите подозрения са напълно основателни и е очевидно, че нещо, усложняващо положението, се случва, когато преминаваме от абстрактното към конкретното.

Току-що казах, че онова, в което е добре да вярваме, е истинно, *освен ако тази вяра случайно не противоречи на други жизнено важни облаги*. Кой са тези жизнено важни облаги в реалния живот, на които е най-вероятно да противоречи някое наше определено вярване? Не са ли това онези, подхранвани от *други наши вярвания*, несъвместими с тях? Накратко, най-големият враг на всяка от нашите истини са останалите истини, тъй като всяка истина отчаяно се стреми към самосъхранение и унищожение на всичко, което ѝ противоречи. Моята вяра в Абсолюта, основана на доброто, което е той за мен хвърля ръкавица, така да се каже, на всички мои останали вярвания. Да допуснем, че той е истинен за мен, защото ми носи морална отпускатка. И въпреки това, така както го разбирам — говоря откровенно и от свое собствено име — той противоречи на други мои истини, чиито облаги не бих желал да изгубя за негова сметка. Той е близък до онази логика, която отхвърлям, чувствам, че ме въвлеча в неприемливи метафизически парадокси и т.н. и т.н. И понеже в живота си имам достатъчно тревоги и без да прибавям тази по-поддържането на несъстоятелни интелектуализми, аз лично не приемам Абсолюта. Аз просто си *взимам* морални

отпуски или, като професионален философ, се опитвам да ги оправдая въз основа на други принципи.

Ако успея да огранича понятието си за Абсолют единствено до тази морално-отпускаща полза, то не би противоречало на други истини. Но ние не можем просто така да ограничаваме хипотезите си. Те винаги имат допълнителни характеристики и именно те предизвикват противоречията. Моята невяра в Абсолюта означава невяра в тези допълнителни характеристики, иначе аз напълно вярвам в законността на моралните отпуски.

Сега разбирате какво имах предвид, когато нарекох прагматизма посредник и помирител, и още, заемайки думата от Папини, "разчупващ" (unstiffens) нашите теории. Той няма никакви предубеждения, никакви затормозяващи догми, никакви строги канони на доказателство. Той е напълно отворен (genial). Той ще приеме благосклонно всяка хипотеза и ще зачете всяко свидетелство. Следователно, по отношение на религията прагматизмът има предимство както пред позитивисткия емпиризъм с неговия анти-теологически уклон, така пред религиозния рационализъм, който се интересува изключително само от отдалеченото, възвишеното, простото и абстрактното.

Накратко, прагматизмът разширява възможностите за търсене на Бога. Рационализмът не се отдалечава от логиката и небесното царство. Емпиризъмът се държи за сетивността. Прагматизмът е готов да възприеме всичко, логиката или сетивата и да признае и най-нищожния и частен опит. Той би признал и мистичния опит, ако той има практически последици. Той би потърсил Бога и в най-незначителния частен факт, ако това изглежда да е мястото, където той може да бъде намерен.

Единственото изпитание, което прагматизмът поставя за истината, е това тя да работи добре, да се съгласува с всяка част па живота по най-добрия начин и да отговаря на изискванията на целокупния опит, без да бъде пропуснато нещо. Ако теологическите идеи и понятието за Бог, в частност, отговарят на това изпитание, прагматизмът не би могъл да отрече съществуването на Бога. Безсмислено е да се тълкува като "неистинно" едно понятие с толкова добър прагматически успех. В края на краищата, прагматизмът не поставя друго условие за истината освен цялостното съгласуване с конкретната реалност.

В последната си лекция ще се върна отново на проблема за отношението между прагматизма и религията. Но вие вече видяхте неговата демократичност. Неговите отнасяния са така разнообразни и гъвкави, възможностите му — богати и безкрайни, а изводите — дружелюбни подобно на майката природа.